

מושב ליצים

פתיחה

בשבועות האחרונים עסקנו במספר אגדות שהובאו לקראת סיום הפרק הראשון במסכת עבודה זרה. לקראת סיום חלק זה של המסכת, מובא בגמרא דיון האם ניתן ללכת למקום בלוי המוגדר כמושב ליצים. הדיון הינו הלכתי ואגדתי, ועולים בו מספר עקרונות הקשורים ליחס הרצוי לתרבות שהגויים מחזירים בעם ישראל. בשיעור זה, נעיין בסוגיה זו, ולאור כך נבחן את יחסנו לתרבות המערב המודרנית.

מהו מושב ליצים?

שנינו בתוספתא:

"העולה לתרטיאות של גוים אסור משום עבודה זרה דברי ר' מאיר וחכמים אומרים בזמן שמזבחין אסור משום עבודה זרה אם אינן מזבחין אסור משום מושב ליצים.

ההולך לאיצטרטיונין ולכרומין ורואה את הנחשים ואת החברין בוקיון ומוקיון מוליון סגלריון סגלריון הרי זה מושב ליצים שנאמר: 'במושב ליצים לא ישב, כי אם בתורת ה' חפצו' - הא למדת שמביאין את האדם בטל מתלמוד תורה.

העולה לתרטיאות של גוים אם היה ציירו מפני צורך מדינה הרי זה מותר אם מתחשב הוא הרי זה אסור. היושב באיצטרטיון הרי זה שופך דמים ר' נתן מתיר משום שני דברים מפני שצווח ומציל נפשות ומעיד על האשה שתנשא הולכין לאיצטרטיון מפני שצווח ומציל נפשות ולכרומין מפני שוב מדינה ואם מתחשב הוא הרי זה אסור" (תוספתא ע"ז פ"ב, ה-ז).

בתוספתא מוזכרים מספר מקומות, אליהם יש בעיה ללכת¹. הסוג הראשון, הינם מקומות בהם ישנה בעיה של עבודה זרה, כגון תרטיאות. התוכן של מה שנעשה במקומות אלו והדרך בה הבידור מועבר, מלאים בעבודה זרה ולכן יש להתרחק ממקומות אלו. בנוסף לכך התוספתא דנה במקומות בהם אין עבודה זרה, אולם הם רוויים במעשי שטות ובידור להמונים. בנוסף, במקומות אלו הופיעו כמופע בידור הוצאות להורג של אנשים, מלחמות של אנשים עם שוורים וכך אנשים מצאו את מותם². לגבי סוג תרבות זה אנו מוצאים שתי התייחסויות הפוכות בדברי חכמים:

1. הגישה הראשונה סוברת כי ראוי שהאדם לא יבטל את זמנו על דברים בטלים, אלא יקדיש את זמנו ללימוד תורה. כך גם עולה מדברי חכמים בגמרא האוסרים ללכת לתרטיאות גם אם אין שם עבודה

זרה. מדבריהם משמע שישנה הגדרה נפדת למקום המוגדר כ'מושב ליצים'.

2. יש לראות בעין חיובית אדם שהולך למקום זה, הואיל ועל ידי כך, יתכן והוא יוכל להציל את האדם שעומדים להרוג או להעיד עליו שהוא נרצח.

בכל מקרה, העקרון העולה מדברים אלו הינו כי מדובר בתרבות מסוימת, שלא ראוי שיהודי יהיה חלק ממנה. מדובר על בזוז זמן ודברים בטלים, ואנו מצפים שהאדם ישקיע את זמנו בתורה ולא בדברים אלו. לאור זאת, יש לבחון את היחס למושב ליצים, משתי בחינות - א. שאלה דתית הלכתית - בעיה של עבודה זרה ובעיות הלכתיות נוספות שקיימות שם. ב. שאלה ערכית - למה אנחנו מקדישים את זמננו.

בשיעורים הקודמים ראינו כי הגמרא (ז-יח) דנה באריכות בדמותו של רבי חנינא בן תרדיון. מעניין כי בעניין זה אנו מוצאים מאמר שלו שמרחיב את המושג מושב ליצים:

"רבי חנינא בן תרדיון אומר שנים שיושבין ואין ביניהן דברי תורה הרי זה מושב ליצים שנאמר ובמושב ליצים לא ישב. אבל שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה שכינה ביניהם שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו..." (מסכת אבות ג,ב).

רבי חנינא מגדיר כל מפגש חברתי של אנשים שאין בו צד של לימוד תורה, כמושב ליצים. מדובר על הרחבה גדולה מדברי הגמרא. רבי חנינא מבין שכל יהודי צריך להיות משוקע בתורה ולכן בכל מפגש חברי הצד התורני 'עלה על השולחן'.

ספרים חיצוניים

במסגרת דיון במסכת שבת (קטז:) על קריאת שטרות בשבת, מביאים התוספות את דברי ר':

"...ומיהו אותן מלחמות הכתובין בלע"ז נראה לרבינו יהודה דאסור לעיין בהן, דלא גרע מהא דתניא בפ' שואל (לקמן קמט.) כתב שתחת הצורה והדיוקנאות אסור לקרות בהן בשבת, ואפילו בחול לא ידע ר"י מי התיר דהו"ל כמושב ליצים" (ד"ה וכו' בשטרי).

ר"י אוסר לקרוא ספרי קריאה אף בחול, מכיון דהוי "כמושב ליצים". נראה שהאות 'כ' הדמיון, מבטאת כי ר"י הבין שאין כאן גדר מדויק של מושב ליצים כי אם עקרון דומה.

מהם בדיק ספרים אלו? תוספות שם מפנים לדברי הגמרא בהמשך (קמט.) האוסרת לקרוא בשבת כתב שתחת הדיוקנות. רש"י שם מפרש:

"כגון בני אדם המציירים בכותל חיות משונות, או דיוקנות של בני אדם של מעשים, כגון מלחמת דוד וגלית, וכותבין תחתיה זו צורת חיה פלונית, וזו דיוקנית פלוני ופלונית".

מדובר בתרבות של ציורים, המבטאים סיפורי עם וסיפורים על אלים שונים, והם כפירה בקב"ה.

דברי תוספות הללו, נפסקו להלכה בשולחן ערוך:

1 מעניין לראות כי הגמרא בדף (יח:) מביאה את דברי התוספתא אך הם מובאים בסדר אחר. לא נביא כאן את דברי הגמרא במלואם, אלא נעיר כי הגמרא מביאה בתחילה את הלכה ורק לאחר מכן במהלך דיון מובאים שאר חלקי התוספתא. אכן מדברי הגמרא נראה כי הדבר העיקרי הוא עניין ישיבה במקום שלא ראוי להיות בו ושהוא מהווה תרבות ירודה, והעובדה שהאדם מבזז את זמנו במקום ללמוד תורה.

2 יתכן ומציאות זו דומה למציאות המתוארת בספר ובסרט 'רודף העיפונים'.

מסוימים בהם יש נגיעה לעבודה זרה, או שהם מבטאים תרבות קלוקלת שעלינו להתרחק ממנה. מהצד השני, ברור מדברי חז"ל כי יש צורך להשקיע את הזמן בלימוד תורה ולא לבטלה.

נראה, כי חז"ל לא אוסרים שאיפת אוויר, לה האדם בעת המודרנית זקוק לה כל כך. כמו כן בימינו הרבה פעמים מדובר על הצגות או ספרים איכותיים הנותנים לאדם נקודת מבט רחבה יותר על המציאות ודבר זה יכול להשפיע גם על עבודת ה'. חז"ל לא אוסרים כל דבר שמבטל זמן של לימוד תורה אלא כוונת חז"ל היא שהצופה בהצגה עלול להיות מושפע מאידיאולוגיה של ביטול תורה- מאידיאולוגיה הרואה בזמן מצרך זול המיועד לבזבז:

"ההסתייגות החריפה של חז"ל מביקור בהצגה של הליצנים "מוקיון" ו"לוליון" אינה נובעת מעצם ביטול התורה ובזבוז הזמן הכרוך בצפייה בהצגה אלא נובעת מהמשקע הנפשי השלילי שההצגה הותירה אצל הצופה. ההצגה שיקפה נורמות חיים קלוקלות, היא ינקה מהשקפת עולם שהיתה רחוקה עד מאוד מהאידיאל התורני. חז"ל מתנגדים לבילויים שהמסר הכללי שלהם שלילי, גם כאשר הם אינם כרוכים בעבירה מוגדרת"⁴.

הדרך הבוחנת כל מקרה לגופו ובודקת כל סוג של בילוי, מעלה הרבה קשיים ובעיות⁵. לכאורה היה פשוט יותר לבוא ולאסור בצורה גורפת את כל סוגי הבילוי, אך בדרך זו אנו גם מפסידים הרבה תוכן שאדם מודרני מכיר ומודע אליו. חלילה אם נגיע למצב בו האדם הדתי ירוד מבחינה השכלתית וחברתית ממי שאינו מקשיב להלכה. בשנים האחרונות ישנם ניסיונות של הקמת תרבות של הצגות וסרטים שיהיו בעלי תוכן משמעותי וללא בעיות של צניעות וודאי שדבר זה מוסיף ומפרה.

4 נזכיר בהקשר זה את מו"ר הרב ליכטנשטיין שסיים דוקטורט בספרות אנגלית ומזכיר בהזדמנויות רבות שצורת הניתוח של הסיפורים ועולם הדימויים חשוב להבנת המדרשים ויכול להיות נדבך נוסף בעבודת ה' ולימוד תנ"ך. כך גם בהרבה מהפעמים הליכה למוזיאונים מאוד חשובה לבני נוער ומבוגרים ועוזרת לפתוח נקודות מבט וחשיבה חדשות שהאדם לא נחשף אליהם.

5 מתוך מאמרו של הרב אלישע אבינר- http://www.birkatmoshe.org.il/index.asp?id=14&item_id=167 נדגיש שיש אכן דברים שהם מקבילים למציאות המופיעה בגמרא. נביא שתי דוגמהות בפוסקים- משחקים בקוביא (ובתי קזינו)- שו"ת הרדב"ז ח"ג, תרנא ; מופעים של מלחמות שוורים- ראה שו"ת יחוה דעת ח"ג, סו.

6 בעיה נוספת הקיימת בקולנוע ובהצגות היא שאלת הצניעות. נקודה זו הינה בעיה נוספת הקשורה לעניין אחר. לאחרונה ניתן למצוא באתר כיפה המלצות לסרטים בעלי תוכן איכותי שבהחלט יכולים להיות בילוי לשעת פנאי במינן הנכון.

7 ראה לדוגמה במאמרו של אברהם קריב 'התרבות הקלוקלת של הקולנוע', משנת תשד"מ- <http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/shana/hatar-4.htm>. לגבי טלוויזיה ראה בשו"ת יחוה דעת ח"ד, ט. לגבי חשיבות התרבות בימינו ראה גם במאמרו של הרב יובל שרל, "ההרורים בסוגית תרבות ואמנות" מתוך: לזבולון (ירושלים: משרד החינוך/מינהל החינוך הדתי, תשנ"ט), עמ' 407-421.

"מליצות ומשלים של שיחת חולין ודברי חשק, כגון ספר עמנואל, וכן ספרי מלחמות, אסור לקרות בהם בשבת; ואף בחול אסור משום מושב לצים (תהילים א, א), ועובר משום 'אל תפנו אל האלילים' (ויקרא יט, ד) לא תפנו אל מדעתכם; ובדברי חשק, איכא תו משום מגרה יצר הרע; ומי שחיברן ומי שהעתיקן, וא"צ לומר המדפיסן, מחטיאים את הרבים.

הגה: ונראה לדקדק הא דאסור לקרות בשיחת חולין וספורי מלחמות, היינו דוקא אם כתובים בלשון לע"ז, אבל בלשון הקודש, שרי (וכנ"ל מלשון שכתבו התוספות פרק כל כתבי, וכן נהגו להקל בזה)³ (א"ח שו"ט, טז).

נושאי הכלים על אתר מרחיבים את דין מושב לצים למקרים נוספים שהיו בימיהם, ונעיין בדברי המשנה ברורה:

"וכל שכן ההולך לטרטיאות וקרסיאות [והם מיני שחוק כדאיתא בעבודת כוכבים דף י"ח] ושאר מיני תחבולות. וגם בפורים אין מותר רק השחוק שעושים זכר לאחשורוש. ובעונותינו הרבים, כיום נעשה דבר זה כהפקר אצל איזה אנשים לילך לבית טרטיאות והכתוב צוח ואומר אל תשמח ישראל אל גיל וכו'. וגם איכא בזה משום מגרי יצה"ר בנפשם, ואחז"ל כל המתלוצץ נופל בגיהנם שנאמר וגו' ויסורין באין עליו שנאמר ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם" (ס"ק נט).

דברים דומים אנו מוצאים בשו"ת משנה הלכות שנשאל האם יש איסור ללכת לקונצרט דתי. בתשובתו הוא מביא את דברי הגמרא בע"ז לגבי איסור ללכת לתיאטרון ומביא מספר ראשונים שהתייחסו לדברי הגמרא. בעקבות כך הוא כותב:

"מבואר, דבכל מקום שמתאספים שם לשם צחוק מקרי טרטיאות והוא מה שהוא הטיאטער. ומה לי טיאטער ארטאדאקסי או טיאטער אחר, הצד השווה שהוא לשם צחוק וליצנות נמצא שם והרי הוא בכלל כל הטיאטערס" (ח"ז, מב).

לדעתו, אין משמעות לשאלה מה מופיע בתיאטרון והנקודה הקריטית היא שהמקום נקרא בשם זה. כאשר כל מפגש שמטרתו ליצנות הינו אסור ויש בכך נגיעה גם באיסור דרבנן נוסף של עשיית צחוק מעבר לאיסור מושב לצים.

תיאטרון, קולנוע, ספרים וטלוויזיה

בעקבות דברי הגמרא וחלק מהפוסקים שראינו, עולה השאלה כיצד עלינו להתייחס לתרבות הפנאי בימינו. אנו רואים הרבה אנשים דתיים וגם רבנים הרואים סרטים, הולכים להצגות וגם קוראים ספרים כלליים. האם יש בכך בעיה הלכתית? האם בימינו יש להתייחס בצורה אחרת לתופעות אלו?

ראשית, יש להדגיש שיש להבחין בין שיתוף השם ובין תוכן הדברים. וודאי שאין לאסור היום הליכה לתיאטרון לאור דברי הגמרא בעבודה זרה, בלי לבחון את השאלה האם מדובר על אותו תיאטרון. חז"ל לא אסרו כל סוג של בילוי אלא דברים

3 לגבי היתר הרמ"א בקריאה בלשון הקודש נחלקו האחרונים. סברת ההיתר היא משום שיש קדושה בלשון. עיין בדברי ה"ט"ז, מג"א ומשנ"ב על אתר לעניין זה.

היו חייבים להוליד בחכמי ישראל תחושה של תיעוב גמור ביחס לכל דבר שיהיה לא יהודי באופן מובהק..." (עמוד 136).

דברי הרב הרצוג בנוגע לחכמה היוונית, קשורים גם לדבריו לגבי מושב ליצים ומהווים תפיסה שלמה לגבי תרבות הגויים והתרבות שלנו. יש צורך לבחון את התוכן של הדברים ולא כל דבר שמגיע מתרבות חיצונית אוטומטית מורחק.

בית קפה

עד כה עסקנו בבילויים ופעולות שיתכן ואינם אסורים בימינו משום מושב ליצים. אך נראה שיש לבחון גם את הצד השני של המטבע- מציאויות שלא היו קיימות בימי חז"ל אך הם דומות מבחינת מהותם לדברים שחז"ל אסרו.

כבר בספרות השו"ת אנו מוצאים שיש פוסקים שכינו את בתי הקפה כמושב ליצים. כך לדוגמה אנו מוצאים בשו"ת שיח יצחק:

"ע"ד אשר שאלני, אבל ב"מ שהוא בתוך י"ב חודש, ואין לו מניין רק "בקאפּע הויז", מקום אשר אסורי המלך מלכי המלכים נעשים שם, מקום קיבוץ לרקים פוחזים ולצים ביום ולילה למעשים אשר לא יעשו. אשיבו בקוצר אמר' שאסור לו להתפלל שם" (סימן מג).

יתכן כי בתי הקפה בהונגריה בתקופתו אינם זהים לימינו, ויתכן והם היו יותר דומה למועדונים או לבארים שבימינו.⁸ אולם, כאשר אנחנו בוחנים את בתי הקפה בימינו וודאי שלא ניתן להגדיר אותם כמקום קיבוץ לאנשים ריקים ופוחזים. יתכן כי בימינו המציאות הפוכה- האינטלקטואלים מבליים את המפגשים החברתיים במקום זה והוא מהווה מקום תרבותי. אולם, יתכן וקיימת בעיה אחרת בבית הקפה כפי שכותב הפילוסוף עמנואל לוינס:

"אתה נכנס בלי סיבה, מתיישב בלי להיות עייף, ושותה בלי להיות צמא. העיקר הוא לא להישאר לבד בדירתך. בית קפה אינו מקום, הוא לא-מקום עבור לא-חברה, עבור חברה בלי מחויבות הדדית, בלי דאגה למחר, בלי עניינים משותפים, חברה לבידור"

(תשע קריאות תלמודיות עמוד 136)

לוינס רואה סכנה גדולה בתרבות המערבית, המתנתקת מהמחויבות והמעורבות עם האחר. הוא מדגיש בדבריו כי בעוד שבקולנוע או הצגה קיים לפחות נושא לדיון, עיסוק בתוכן המועבר, בבתי הקפה מדובר באנשים המתקבצים לצורך אי-תוכן, פשוט להתנתק מן העולם. כמובן שלא כל הליכה לבית קפה מבטאת עצימת עיניים מהאחר, והרבה מהפעמים היא פשוט מהווה מקום נוח למפגש בין חברים ששומרים על קשר. אך יתכן ויש לבחון מציאויות שקיימות בחברות מסוימות, וכן במקומות נוספים- כמו בארים מסוגים שונים או דיסקוטקים, שיתכן והם מהווים את המושב ליצים המודרני שהליכה אליהם היא סוג של ביטול תורה ובזבוז זמן.

דוגמה לעקרון זה אנו מוצאים באגרת ששלח הרב קוק לרגל הקמת בית ספר 'בצלאל' בירושלים (אגרות הרא"ה אגרת קנח). באגרת זו הרב קוק מאריך בחשיבות האומנות וההבנה שהיא יכולה להוסיף ולתת נופך נוסף ללומדי התורה. גם בעבר היה רצון לעסוק בתחומים אלו, אך האלילות "עם כל תועבותיה, סמכה את כפיה המגואלות וזבות דם, על הפרח הנחמד הזה- על היופי והאומנות, ותשביתהו כמעט מטהרר". יש חשיבות גדולה בעיסוק באומנות ותרבות בייחוד לעם המתחדש בארץ ישראל, אך יש לעשות זאת לפי כללי ההלכה ולבחון שלא יהיו בעיות הלכתיות כמו יצירת פרצוף אדם (שזהו איסור מהתורה).

תרבות יוונית

עקרון דומה אנו מוצאים לגבי יחס היהדות לתרבות ולחכמה היוונית. האיסור ללמוד חכמה יוונית שמופיע בגמרא הינו מפורסם, ובחנוכה אנו חוגגים את ניצחון החשמונאים על התרבות היוונית. אך גם בעניין זה, חלו תמורות בימינו, ואנחנו פתוחים גם ללימוד חכמות נוספות ליהדות. תרבות הספורט מלווה אותנו, וכל עוד לא מדובר על סגידה איננו לא מוצאים שחכמים שיוצאים כנגדה.

הרב הרצוג עסק ביחס היהדות לתרבות היוונית במספר מאמרים שפורסמו בספרו 'יהדות, חוק ומוסר'. הרב הרצוג מתייחס לשתי סיבות מדוע ההתנגדות היהודית בימי בית שני הייתה כה אלימה:

"היא (-התרבות היוונית) הטיפה במקום זה לרדיפת תענוגות מהסוג הגרוע ביותר, חומרות גסה ששללה כל רוחניות וכל אמונה בעולם הבא ובהשגחה א-לוהית, שיטה שהציבה את ההנאה הגופנית כמטרת החיים. התרבות היוונית בצורתה זו הייתה חייבת בבטחה לעורר אצל מורי היהדות בארץ הקודש תחושת סלידה, לא אהדה" (עמוד 108).

בנוסף לכך, מעיר הרב הרצוג על סיבה שנייה הקשורה לצד האינטלקטואלי ולמסרים שהיוונים ניסו להעביר ליהדות.

מצד שני, הרב הרצוג כותב כי בהרבה נושאים הקשורים לפילוסופיה, היהדות הייתה קרובה לחכמה היוונית והיא (-החכמה היוונית) אף לקחת את חכמתה מהיהדות (במאמרו 'האיסור על חכמה יוונית'). לדעתו, האיסור על לימוד חכמה יוונית הגיע ביסודו מהסתייגות מהשקעת זמן בחכמה זו על חשבון של לימוד תורה ברצינות. הרב הרצוג מסביר כי לא הייתה כוונה להתנגד ללימודי חול כשלעצמם ובמידה מסוימת הם נחשבים מקצועות עזר והסתעפויות של היהדות העצמה. נביא חלק מדבריו:

"...מאידך, יהיה זה מאוד לא הוגן להאשים את חכמי התורה בעוונות כלפי ידע חילוני בכלל. אמנם מדי פעם, מתוך מניעים של הגנה עצמית והישרדות לאומית, נדרשו חז"ל לבנות חומה כדי להרחיק את ההשפעה היוונית מן הדור המתבגר. עם זאת אפשר למצוא אצלם הסתכלות רחבה ושיפוט הוגן המנקה אותם מכל חשד של נטייה לצרות אופקים והסתגרות. האלילות השנואה, האמונות התפללות והגסות, והשחיתות החברתית והמוסרית שכה אפיינו את העולם הנוכרי בזמנם, יחד עם מדיניות האנטישמיות,

8 גם בתקופות נוספות אנו מוצאים כי רבנים ראו את בתי הקפה כמושב ליצים, כך למשל שו"ת הלכות קטנות ח"א,ט ובשו"ת שבות יעקב ח"א,יב.